

Про наукові підходи і методи етнополітичних досліджень

Представлено авторську версію системного викладу основних наукових підходів і методів, що застосовуються при дослідженні етнополітики

Ключові слова: етнополітика, наукова парадигма, системний підхід, синергетика, антропологія, етнологія, біхевіоризм, цивілізація, порівняльний підхід, кількісні методи

Дослідження етнополітики в Україні з використанням категоріально-понятійних та інших теоретичних і методологічних напрацювань вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл дозволяє віднести такі дослідження до «нормальної науки». «Нормальною» називають науку, дослідницька практика якої базується на «парадигмах» (наукових парадигмах – англ. *Scientific paradigm*). Виділені курсивом і «лапками» терміни належать відомому американському філософу і історичу науки Т. Куну. Після опублікування у 1962 році та перевидання з доповненнями у 1969 році його книги «Структура наукових революцій» [1] вони утвердилися спершу в західному, а потім і в східному інтелектуальних дискурсах. Зміст першого терміна пояснений вище. Другим терміном Т. Кун означив «всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і т.д., дотримання яких характерне для членів певної наукової спільноти», а також «конкретні рішення головоломки, які, в разі їх використання в якості моделей або прийомів, можуть заміняти експліцитні правила як основу для вирішення ще не розгаданих головоломок нормальної науки».

Відтоді «парадигмами» називають теорії, концепції, поняття, методи та інші пізнавальні конструкти, що їх ті чи ті наукові спільноти (школи) застосовують упродовж певного часу як визнані в їх середовищі інструменти постановки і розв'язання дослідницьких завдань. Відповідно, і критерії якості та ефективності дослідницької роботи мають сенс лише тоді, коли відповідають стандартам певної парадигми. Зміна парадигм є ознакою наукової революції. В галузі етнополітичних досліджень, у тому

числі вітчизняних, такої революції досі не сталося. Натомість відбувається процес, який можна назвати еволюцією, дифузиею і/або синтезом, інтеграцією і водночас конкуренцією парадигм.

У цьому процесі, учасниками якого є багато відомих дослідницьких організацій і науковців з країн євроатлантичного простору, Росії та інших держав, що суверенізувалися у процесі та після розпаду СРСР, все активнішу роль відіграють українські вчені. Науковими центрами, довкола яких формуються вітчизняні школи етнополітичних досліджень, стали, зокрема, установи Національної академії наук України – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, Інститут соціології, Інститут історії України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, а також Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Академія державного управління при Президентові України, Інститут законодавства Верховної Ради України, інші дослідницькі і вищі навчальні заклади столиці, Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Львова, Одеси, Харкова, Ужгорода, Сімферополя та інших міст України.

Про тенденції, специфіку формування та евристичний потенціал теорій і тезаурусу етнополітичного дискурсу йшлося у статті «Лексика науки як засіб осягнення етнополітичної практики», опублікованій у Вип. 42 (№ 12) та Вип. 43 (№ 13) наукового вісника «Гілея». Цей текст є версією систематизації основних наукових підходів і методів дослідження етнополітики.

Терміном «дослідницький підхід», зазвичай, означають вивчення якогось об'єкта (явища, процесу) з позиції та з дотриманням певної системи наукових теоретичних, концептуальних і методологічних напрацювань як парадигм. «Методами» називають один із сегментів парадигми, а саме – теоретично осмислені і логічно обґрунтовані способи пізнавальної діяльності, використання яких дозволяє здобути якесь достовірне знання про об'єкт, що вивчається. Власне дослідницькі прийоми, операції та процедури, в тому числі ті, що забезпечують реалізацію метода, означають терміном «методика».

При вивченні української етнополітики застосовують різні дослідницькі підходи, методи і методики. Кожен науковець обирає ті з них, які узгоджуються з його прихильністю до певної парадигми, відповідають об'єктові, предметові, завданням дослідження, а також специфіці джерел, які містять необхідну для вивчення й осмислення інформацію. Тож наукове етнополітичне знання здобувається на засадах парадигмального плюралізму. Частину виявів цієї множинності було розглянуто у попередньому параграфі. Про інші – далі. Але спершу застереження: парадигмальний плюралізм дослідницьких підходів не означає відсутності в цих підходах схожих, а в певних випадках і спільних теоретико-методологічних основ.

Одну з таких основ утворюють намагання більшості або й усіх наукових шкіл вивчати етнополітику як систему (від давньогрець. *συστήμα* – поєднання) – цілісність, утворену множиною її елементів –

частин. Хоча й у цьому разі різні школи розробляють і реалізують різні версії системного підходу.

Терміном «*системний підхід*» (англ. *systems approach*) означають комплекс принципів (правил) і методів, за допомогою яких об'єкт дослідження вивчається і описується як сукупність взаємопов'язаних елементів (складників). Системний підхід застосовують і розробляють в рамках різних загальнонаукових теорій і концепцій, а також окремих наукових галузей і дисциплін. Історія його становлення добре описана: від стародавніх, зокрема, давньогрецьких філософських концепцій до гносеологічних розробок «нового часу» (І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шелінг, Г. Гегель, К. Маркс та ін.) і відтоді до сучасності [2;3].

Формування сучасних парадигм системного підходу пов'язують з розробленням загальної теорії систем на початку – у першій половині ХХ століття: в Росії – А. Богдановим, на Заході – вченим австрійського походження Л. Бергаланфі. Витоки поширених нині версій системного підходу в суспільних науках, зокрема соціології і політичних дослідженнях, простежують у М. Вебера, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна. Більшість цих версій набули концептуальної цілісності у другій половині 1950–1970-х роках. На Заході – це структуралізм (Т. Парсонс, К. Леві-Строс), структурний функціоналізм (Т. Парсонс, Р. Мертон), теорія структурації (Е. Гіденс), теорія самореферентних систем (Н. Луман), структуралістський конструктивізм (П. Бурдьє), синергетика (І. Пригожин, І. Стенгерс), світ-системний аналіз (І. Валерстайн, А. Франк). У ті ж роки в Радянському Союзі теорію систем розробляли В. Афанасьєв, В. Глушков, Е. Юдін та ін.

Коли упала так звана «залізна завіса» відбулося зближення розроблених науковцями країн Заходу і Сходу парадигм системного підходу до вивчення суспільства. У процесі цього зближення помітно розширився категоріально-понятійний апарат досліджень, зокрема, за рахунок використання термінології, що її застосовував у своїх роботах бельгійський і американський фізик російського походження І. Пригожин. З його дослідженнями в галузі термодинаміки пов'язане становлення синергетики – міждисциплінарної науки, предметом якої є системи, що самоорганізуються (англ. *synergetics* – термін, утворений від давньогрець. *συν* – приставка в значенні спільності і *εργον* – діяльність; запроваджений в інтелектуальний дискурс відомим американським дизайнером, архітектором і винахідником Р. Бакмінстером).

Допустимість і межі застосування науково-природничої синергетичної парадигми в дослідженнях суспільних систем є предметом наукових і білїанаукових дискусій. Тим не менш низка висновків і понять відповідної галузі знання дедалі ширше застосовується в суспільствознавстві, набуваючи певної універсальності.

В етнополітичних дослідженнях системний підхід синтезує такі параметри і терміни його різних версій:

1. Світ є системою цивілізаційно споріднених і цивілізаційно несхожих суспільств, що мають відмінні «культурні коди».

2. Кожне суспільство є соціальною саморганізованою і самовідтворюваною відкритою системою – сукупністю людей, їх груп, соціальних інститутів, явищ, процесів та інших структурних елементів, що виконують певні функції, об'єднані відносинами та взаємозв'язками, регуляторами яких є певні усталені норми і цінності, що утворюють культуру.

3. Етнополітика є підсистемою суспільства, що взаємодіє з іншими його підсистемами (економічною, соціально–класовою, професійною, поселенською, політичною, духовною, управлінською та іншими).

4. Етнополітична підсистема суспільства є структурованим утворенням, кількість і якісні характеристики системних складників якого пов'язані з просторовою та історично–часовою специфікою кожного такого утворення; цими складниками можуть бути підсистеми етнокультурна, етномовна, етнодемографічна, етнорелігійна, етнорегіональна та інші, функціонування яких тією чи іншою мірою включає політичні умови і/або чинники.

4. Елементи суспільства як системи і його підсистем виконують функції соціальної адаптації (раціональної організації і розподілу ресурсів), цілепокладання, комунікації (обміну інформацією), інтеграції, узгодження власних цілей і цінностей зі спільними цілями і цінностями суспільства.

5. Суспільство і його підсистеми, з етнополітичною включно, імаєнтно тяжіють до стабільності (порядку) у відносинах їх елементів; стабільність (порядок) є станом динамічної рівноваги, сталості і впорядкованості системи (підсистеми), що уможливорює ефективну реалізацію її функцій в ситуаціях суперечливого впливу на неї конструктивних і деструктивних внутрішніх і зовнішніх чинників, зберігаючи при цьому властиву системі (підсистемі) структуру та якісні параметри.

6. Взаємодія елементів системи (підсистеми), яка під дією певних внутрішніх або зовнішніх щодо неї чинників виведена зі стану рівноваги (стабільності, порядку), набуває стихійності і хаотичності (на означення такої суспільної ситуації політичні науки традиційно використовують термін «криза»). Наступна самоорганізація системи (підсистеми), її перехід від стану незрівноваженості (кризи) до нового стану стабільності пов'язана з проходженням нею особливих точок «біфуркації» (від лат. *bifurcus* – роздвоєний), в яких як випадкове коливання – «флуктуація» (від лат. *fluctuatio* – коливання) викликає еволюцію системи (підсистеми), імовірні напрями якої (еволюції) можна прогнозувати і моделювати, але неможливо передбачити. Так само можна моделювати, але неможливо передбачити властивості системи після її стабілізації.

7. У стані системної нестабільності, незрівноваженості втрачається детерміністський, лінійний характер причинно–наслідкових зв'язків. «Поблизу біфуркацій основну роль відіграють флуктуації або випадкові елементи, тоді як в інтервалах між біфуркаціями домінують детерміністські аспекти... закони флуктуацій і кореляцій в умовах зрівноваженості... носять універсальний характер. При перетині кордону, що відділяє зрівноважену область від незрівноваженої, вони втрачають універсальність...»[4,с.235,241].

8. В етнополітичній (під)системі суспільства коливання (флуктуації), а також пов'язані з ними етнополітичні кризи (незрівноваженості системи), стани з непередбачуваними альтернативами кризової динаміки (точки біфуркацій) і післякризової самоорганізації (стабілізації, зрівноваженості, порядку) можуть виникати:

а) у зв'язку з прогнозованою або неочікуваною поведінкою суспільних суб'єктів – політичних лідерів, партій, органів державної влади і місцевого самоврядування, громадських утворень, міжнародних офіційних і неурядових інституцій, соціальних груп і навіть окремих осіб, передовсім

тих, що прагнуть реалізації політичними засобами якихось пов'язаних з етнічністю інтересів, а також

б) під впливом поступової або швидкої й неочікуваної зміни ситуації – соціально-економічної, екологічної, політичної, демографічної, культурної, релігійної, соціально-психологічної, зовнішньополітичної та ін.

Відповідні сфери, де відбуваються такі зміни, також можуть досліджуватися як відкриті самоорганізовані (під)системи суспільства. Всі вони взаємодіють між собою, в тому числі з етнополітичною (під)системою. Зміни в якійсь одній з них здатні суттєво вплинути на стан іншої. Така системна єдність суспільства і взаємозалежність його структурних елементів зумовлює необхідність застосування і евристичну спроможність філософських теорій пізнання, загальнонаукової і міждисциплінарної методології, а також методології окремих наук при вивченні будь-якої суспільної сфери (підсистеми). Цей епістемологічний імператив повною мірою поширюється і на дослідження етнополітики. В таких дослідженнях використовують методи *аналізу і синтезу, індукції і дедукції, діалектики, аналогії, абстрагування, класифікації (типологізації), моделювання* та ін.

Коли зв'язкам суб'єктів етнополітики властива усталеність і стабільність, моделювання різних варіантів етнополітичної динаміки за результатами наукового прогнозування тих чи тих коливань (флуктуацій, змін) і їх наслідків може мати високий ступінь імовірності. В разі незрівноваженості (кризи) етнополітичних відносин моделювання імовірних векторів їх динаміки після проходження точки біфуркації передбачити надзвичайно складно або й неможливо. В обох випадках постає питання про прогнозування і моделювання етнополітичних ризиків та їх можливих наслідків (від пізньолат. *risicare* – обгинати виступ та грець. *поліτική* – мистецтво управління державою).

Під *етнополітичним ризиком* розуміють вибір суспільним суб'єктом – носієм певних етнічних інтересів – лінії поведінки і сама його поведінка в ситуації, коли відсутня визначеність щодо наслідків впливу цієї поведінки на політичні умови і чинники реалізації таких інтересів. Відмова від будь-яких дій також є формою поведінки. Її зміст становлять пасивне споглядання й бездіяльність. Останні є виявом ризику як вибору між двома альтернативами: перша – скористатися шансом на успіх у досягненні мети, друга – відмовитися від використання цього шансу через непевність досягнення бажаного результату й імовірні несприятливі, негативні наслідки ризикованих дій, зокрема, для підтримання стабільності внутрісистемних і міжсистемних відносин або їх стабілізації, якщо такі відносини розбалансувалися, втратили зрівноваженість. Ризик може бути осмисленим або спонтанним – мимовільним, спровокованим зовнішнім впливом, зумовленим психічними, емоційними та іншими особистісними і соціальними суб'єктивними чинниками.

Звідси актуальність застосування *антропологічного та біхевіористського підходів* при вивченні причин і мотивів індивідуальної та групової етнополітичної поведінки людей.

Перший синтезує напрацювання наукових галузей, що отримали спільну назву «антропологія» (буквально – «вивчення людини», від давньогрець. *άνθρωπος* – людина і *λόγος* – слово). Для етнополітичних досліджень передовсім актуальні підходи соціальної або культурної

антропології (ці наукові галузі в деяких країнах означають також терміном «етнологія»), що вивчають людину і групи людей як творців і носіїв певної матеріальної, духовної, поведінкової та іншої культури, їх походження, розселення, відносини та ін.

Біхевіористський підхід (буквально: *поведінковий*, від англ. *behaviour*, амер. *behavior* – поведінка) в етнополітичній та інших суспільствознавчих дослідженнях увійшов як адаптована до об'єкта і предмета цих досліджень версія підходів одного з провідних напрямів американської (США) соціальної психології, підходи якого широко поширилися у 1930–1950-х роках. «Класичний» біхевіоризм (Дж. Б. Уотсон, Б.Ф. Скіннер) ґрунтується на постулаті про вирішальну роль впливу на поведінку людини умов її життєдіяльності – як тих, що склалися об'єктивно, так і тих, що цілеспрямовано формуються з метою спонукати людину до певної поведінки. Необіхевіоризм (К. Холл, Е. Толмен), зберігаючи вірність цьому постулатові, звертає увагу на «внутрішній світ» індивіда, вивчає цей світ як феномен, що великою мірою визначає відмінності в поведінці людей навіть у випадках однакового впливу на них ззовні.

Ідеї і термінологія біхевіоризму примножують інструментарій етнополітичних досліджень. Використання цього інструментарію може дати плідні результати при вивченні багатьох актуальних проблем, серед них: етнополітична поведінка українських селян і їх нащадків (зокрема, під час і після «розкуркулювання» та Голодомору), діячів української культури і науки (приміром, у зв'язку з подіями відомими як «розстріляне вродження», «боротьба з космополітизмом», «хрущовська відлига» і «шестидесятники», розпад СРСР і суверенізація України), представників правлячого класу (колишня «партноменклатура», сучасні політики, що формувалися в різних, у тому числі зумовлених регіональною специфікою соціальних, культурних та мовних середовищах), громадян російської, кримськотатарської та інших національностей в ситуаціях реальних і позірних «етностатусних» змін в українському соціумі та ін.

Біхевіористський підхід, по суті, є однією з багатьох актуальних версій *соціально-психологічного підходу* в суспільствознавчих дослідженнях. Поміж цих версій – когнітивна. Концепт *когнітивного підходу* (від лат. *cognitio* – пізнання, вивчення, осмислення) сформувався в США у 1950–1960-х роках як альтернатива біхевіоризму. В ньому виокремилися кілька напрямів. Один з них – когнітивна антропологія – визначив суть когнітивного підходу в етнополітичних дослідженнях. Вона полягає в постулюванні того, що мотивація поведінки людей визначається не самою реальністю, а її суб'єктивною інтерпретацією; чинники навколишнього світу суттєво впливають на поведінку людини тільки після їх «когніції» – після того, як людина сприйме і осмислить ці чинники через призму властивих їй знань, вірувань, цінностей – всього що утворює культуру. Культура існує в умах індивідів як індивідуалізована (персоналізована) модель спільної культури соціальної групи, до якої ці індивіди належать.

Для етнополітичних досліджень актуальним є а) врахування впливу і виявів етнокультурного компонента в тих когнітивних, пізнавальних конструктах, через які індивід сприймає й оцінює навколишній світ, своє місце в цьому світі, а також місце і поведінку інших і б) з'ясування того, як загальна культура індивіда впливає на його політичну поведінку з приводу тих чи тих виявів етнічного аспекту суспільних відносин.

Когнітивний підхід може бути корисним передовсім при вивченні суб'єктивного чинника етнополітичної поведінки, її уявлених, у тому числі позірних і реальних мотивів. Серед таких мотивів – особливості етнічної психології. В цьому контексті важливим є аналіз культурного підґрунтя, на якому базується світосприйняття суб'єктів етнополітичної взаємодії. Життєвий досвід і дослідницька практика показують, зокрема, що культурна близькість таких суб'єктів зумовлює подібність оцінок ними ситуації і одне одного, а також особливостей поведінки в однаковій або схожій ситуації; така поведінка має значний потенціал порозуміння. Суттєві ж культурні, в тому числі етнопсихологічні відмінності, особливо у випадках, коли в одній стороні відсутнє знання про іншу сторону, а уявлення про неї неадекватні, часом негативно стереотипізовані, такі відмінності ускладнюють етнополітичну взаємодію.

Етнічні цінності, соціокультурні та інші норми, інституціоналізовані як традиції, правила поведінки і т.п., вивчають також у параметрах підходу, названого «*ціннісно-нормативним*». Змістовно і структурно він пов'язаний з парадигмально близькими *культурологічним та цивілізаційним підходами*.

Цивілізаційний підхід (від лат. *civilis* – цивільний, громадянський) має багато варіантів, часто дуже відмінних через відмінності тлумачення терміна і поняття «цивілізація». Останніми роками в науковому дискурсі найбільшого поширення набуло розуміння цивілізації як особливої системи економічних, політичних, соціальних і культурних відносин, де культурна специфіка є системоутворюючою.

В етнополітичних дослідженнях цивілізаційну парадигму нерідко застосовують у парі з *формаційною* (від лат. *formatio* – утворення, формування). Термін «формація» в суспільствознавчому (соціогуманітарному) лексиконі ввів К. Маркс у складі словосполучення «суспільно-економічна формація» в сенсі історично сформованого типу суспільства, основу якого становить певний спосіб виробництва матеріальних благ. Терміном «цивілізація» в марксистській науковій традиції від початку означували один із структурних компонентів формації – матеріальну і духовну культуру суспільства як цілісність [5, с. 765–766; 6, с. 7–15].

Зважаючи на виокремлені К. Марксом способи виробництва як такі, що детермінували всі інші сторони соціального буття і свідомості, російська (потім – радянська) марксистська традиція накреслила відповідну послідовність суспільно-економічних формацій як щаблів історичного прогресу: первіснообщинний лад, рабовласницький, феодалський, капіталістичний та комуністичний. Позначений Марксом так званий «азіатський спосіб виробництва», який випадав із цієї схеми, відносився до винятків або дискусійних проблем.

З формаційною періодизацією суспільного процесу, зокрема, легко узгоджувалося і було прийняте марксизмом обґрунтування європейською наукою послідовності стадій історичного розвитку етнічних спільнот: рід, плем'я, народність, нація. Так, завершення процесу становлення націй марксизм пов'язував з розвитком капіталістичних виробничих відносин і детермінованих ними політичної надбудови та форм суспільної свідомості.

«Формаційний підхід» до дослідження етнонаціональних відносин в засадничив розгляд соціально-економічних чинників і протиріч як основного джерела і першопричини національних рухів та інших етно-

політичних феноменів, у тому числі етнічних конфліктів. Політичні, релігійні, культурні та інші спонуки й складові динаміки відносин в етнонаціональній сфері, за формаційною парадигмою, вважалися і вважаються похідними.

Подібний редукціонізм надто перебільшує соціально–економічні впливи на етнонаціональні процеси. Такі впливи насправді можуть бути значними і, за певних умов, навіть відігравати провідну роль. Не випадково їх дослідженням переймаються не лише соціологи–марксистки [7, с. 7–15]. Проте етнонаціональне життя є явищем набагато більш багатоглибким і багатоглибким. У різних регіонах і за різних часів його детермінанти можуть бути зовсім різними і часто дуже далекими від власне соціальних і економічних аспектів етнічності та пов'язаної з нею суспільної поведінки.

Вади формаційного аналізу стали спонукою пошуку нової дослідницької парадигми. За текстом однієї зі статей Малої енциклопедії етнодержавознавства, замінити або доповнити формаційний підхід має «цивілізаційний принцип», «... який дає можливість аналізувати всі явища і тенденції не з позицій абстрактної ідеологічно–пропагандистської періодизації історії людства (відома марксистсько–ленінська «п'ятичленка»), а з позицій об'єктивної і конкретної її періодизації: доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне, технотронне та інформаційне суспільство» [8, с. 458]. Таке тлумачення «цивілізаційного принципу» багато в чому споріднене з «формаційним підходом», повторює його «плюси» і «мінуси».

По–перше, «постіндустріальне», «технотронне» та «інформаційне» суспільство є близькими і певною мірою синонімічними поняттями і термінами, що їх застосовують як характеристики однієї і тієї ж стадії розвитку людства. По–друге, в основу побудови наведеної «цивілізаційної драбини» покладені технологічні фактори – розподіл і зміст праці та рівень розвитку техніки виробництва. А це – технологічний редукціонізм, він так само, як і соціально–економічний редукціонізм, обмежений і тому обмежує можливості пізнання цивілізацій і їх культурних, у тому числі етнічних особливостей. По–третє, обидва різновиди редукціонізму споріднює абсолютизація поступальності, лінійності історичного процесу, що проявляється в означенні кожної наступної стадії розвитку людства (наприклад, формації чи цивілізації, форм етносоціальної організації – рід, плем'я, народність, нація) як вищої за попередню. По–четверте, запропонований цивілізаційний принцип (назвемо його точніше – техноцивілізаційний – за головною відмітною ознакою), так само, як і формаційний підхід, є теоретичним умовиводом на ґрунті вивчення власне європейського історичного досвіду. І так само в його основу закладена очевидно помилкова ідея універсальності, неминучості повторення усім людством відповідних історій Європи етапів і властивостей суспільного (цивілізаційного) розвитку, у тому числі у його етнонаціональних проявах. Теза про єдиний цивілізаційний поступ людства, принаймні у контексті особливостей його культурної диференціації і динаміки, є доволі сумнівною, незважаючи на те, що Захід поширив майже на весь сучасний світ свої форми економічної і політичної організації. Реальна цивілізаційна палітра планети є багатоглибкою і далека одноманітності.

Останніми роками у пострадянському суспільствознавстві відбулося суттєве переосмислення категорії «цивілізація» і її співвідношення з категорією «суспільно–економічна формація». Розуміння цивілізації

як структурного компонента формації багатьма дослідниками визнано хибним. Одне з сучасних визначень цивілізації тлумачить її як «цілісну суспільну систему, яка саморозвивається і включає в себе всі соціальні і несоціальні компоненти історичного процесу, всю сукупність створених людиною матеріальних і духовних об'єктів».

Суголосна вищенаведена інша дефініція характеризує цивілізацію як зумовлений природними та об'єктивно–історичними умовами рівень розвитку людського суб'єктивізму, який проявляється у способі життя індивідів, у способі їх спілкування з природою і собі подібними. У цих контекстах парадигмальний сенс категорії «цивілізація» розуміється як історико–антропологічний (такий, що впливає з природи індивіда), соціокультурний (як сукупність духовних і моральних засобів взаємодії людини з навколишнім світом), соціологічний та історичний (у розумінні культурно–історичного типу організації суспільства). Співвідношення ж феноменів цивілізації і формації розглядається як співвідношення цілого та його частини. Але не в тому сенсі, що цивілізацію утворюють певні формаційні типи, а в тому, що вона – цивілізація, крім формаційних, включає безліч інших елементів, їх окремих граней та зв'язків між ними. Цивілізація в такому розумінні невіддільна від середовища її існування і системи матеріальних та культурних цінностей або ж культури у найбільш загальному змісті відповідного поняття [9,с.7–11;10,с.82–93].

Аналіз найбільш поширених сучасних концептів цивілізації і цивілізаційного підходу показує їх тяглість від доби середньовіччя. Прямими предтечами цих концептів стали філософські теорії, що сформувалися наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Найбільшою мірою вони пов'язані з іменами Н. Данилевського, К. Леонтьєва, О. Шпенглера. У їхніх працях цивілізації розглядаються як окремі культурні світи, що циклічно розвиваються, взаємодіють між собою, щось запозичують одне в одного (передовсім в частині засобів і технологій матеріального виробництва) і при цьому зберігають та розвивають власну ціннісну та іншу духовно–культурну самобутність. Дещо інакше і водночас подібно параметри суспільного процесу описував М. Вебер. Цивілізаційною складовою цього процесу, за М. Вебером, є технологічно–виробнича динаміка. Останній властива стадіальність і спадкоємність, її здобутки легко передаються від народу до народу. Іншими є властивості соціальної і культурної історії людства. Така історія у кожного народу є унікальною і її специфіка не узалежнена від стадій цивілізаційного розвитку (в матеріально–технічному, виробничо–технологічному сенсі).

Основні філософсько–історичні теорії цивілізаційного розвитку людства, результати рефлексії їх авторів з приводу тенденцій і специфіки цього розвитку, в тому числі зв'язку цивілізації і етнічності, доволі повно представлені в книгах українських науковців С. Кримського і Ю. Павленка[11;12]. У спільній монографії вони також виклали власну концепцію місця українського народу і регіонів України в світовому цивілізаційному просторі. У 2005 та 2010 роках вийшли друком книги з викладом погляду істориків на розвиток протоцивілізації та цивілізації, які існували на території сучасної України від античних часів до доби незалежності [13;14].

Серед цивілізаційних версій, які суттєво оновили пізнавальний інструментарій соціогуманітарних досліджень, виділяють концепцію бри-

танського історика А. Тойнбі. Серед складових цієї концепції – висновок, за яким стадіальний розвиток людства зовсім не означає його універсальності. А. Тойнбі показує, зокрема, що стадію феодалізму, наприклад, пройшла не тільки Європа. Але «феодальні системи Західної Європи, Візантійської імперії і мусульманських Єгипту, Туреччини, Індостану, не кажучи вже про феодалізм в Японії, повинні розглядатись як зовсім різні інституції» [15,с.30].

А. Тойнбі проаналізував етапи, властивості і особливості генези, росту, надлому та розпаду 21 цивілізації. Лише шість–сім з них існують у сучасному світі. Але навряд чи їх стане менше в оглядовій перспективі.

Спираючись на методологію цивілізаційного аналізу А. Тойнбі, відомий американський соціолог С. Гатінгтон висунув геополітичну гіпотезу про зіткнення цивілізацій як один з актуальних чинників можливого майбутнього людства. Цивілізація, за визначенням С. Гатінгтона, є найвищим культурним утворенням і рівнем культурної самобутності, яке об'єднує людей. Люди різних цивілізацій по-різному бачать відносини між Богом і людьми, індивідом і групою, громадянином і державою. батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про співвідносну значущість прав і обов'язків, свободи і примусу, рівності й ієрархічності. Такі відмінності склалися століттями, вони не зникнуть у досяжному майбутньому. І хоча їх наявність не обов'язково передбачає конфлікт, а конфлікт не обов'язково означає насильство, найбільші значимі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать до різних цивілізацій [16,с.11–16].

С. Гатінгтон наводить результати 100 порівняльних досліджень про цінності, прийняті у різних суспільствах. Дослідження показали, що цінності, які найбільш важливі на Заході, є найменш важливими в загальносвітовому масштабі. Ідеї індивідуалізму, лібералізму, конституціоналізму, прав людини, рівності, свободи, влада закону, демократія, вільний ринок, відокремлення церкви від держави мають слабкий резонанс в ісламській, конфуціанській, японській, індійській, буддійській або православній культурах (цивілізаціях) [16,с.23–24].

Перелічені європейсько–цивілізаційні ідеї, як відомо, разом з відповідними культурно–етнічними цінностями були важливими чинниками консолідації європейських націй і продовжують впливати на їхнє життя. Так само ідеї і цінності неєвропейських цивілізацій визначають становлення і розвиток націй відповідної цивілізаційної ідентичності. Не випадково А. Тойнбі наголошував, що нація є складником одиниці більшого масштабу – тобто частиною цивілізації – і містить в собі відмітні риси останньої.

С. Гатінгтон слідом за У. Уоллесом писав, що східна межа західно-християнства 1500 року перетинає територію України і відокремлює її більш католицький Захід від православного Сходу [16,с.11]. І досі вже об'єднана єдиним державним кордоном Україна залишається міжцивілізаційним пограниччям. Вона, за визначенням М. Михальченка, – лімітроф для Росії і Європи, проміжний простір між західною і російсько–євразійською цивілізаціями; при цьому Європа (натівська) вважає східні кордони України лінією розламу між Європою та Росією (Росія з тюркськими анклавами і є окремою російсько–євразійською цивілізацією), а Росія розглядає західні кордони України як лінію розламу між НАТО та СНДівським простором – зоною своїх особливих інтересів [17,с.341].

Зауважимо і про давніші за XVI ст. початки «двох Україн» одного народу. Центр однієї з них містився на північному і середньому Подніпров'ї, центр іншої – з кінця XII ст. почав формуватися в межах Галицько–Волинської держави. Стосовно пізніших часів можна говорити і про початки «третьої України», пов'язані з освоєнням степових територій Сходу і Півдня, а також «четвертої» – у Криму. Там осередки Античної, Візантійсько–Східнохристиянської і Західно–християнської цивілізацій у XV – XVІІІ ст. поглинула цивілізація Мусульманська. Проте в її межах у ті ж часи продовжували існувати чисельно великі осередки цивілізації Візантійсько–Східнохристиянської – переважно, етнічно руської (протоукраїнської); після «підкорення Криму» Російською імперією Мусульманський цивілізаційний простір півострова звужився на користь російської складової Східнохристиянського світу; у 1944 році «іслам депортували» з Криму; він повертається туди з кінця 1980–х.

В межах сучасних українських кордонів кримські татари були і знову стають найчисельнішим носієм ісламської цивілізації її впливів на етнополітичний розвиток українського соціуму. Спроби радянсько–комуністичної влади «викорінити» їх з історичної батьківщини, винищити їхню культурну спадщину зазнали краху. Кримські татари повертаються, відроджують своє національне життя, попри об'єктивні й суб'єктивні труднощі та перешкоди, що стоять цьому на заваді.

Уявлення про цивілізаційну структуру українського соціуму не будуть повними, якщо нехтувати наслідками радянсько–комуністичної політики формування так званої «нової історичної спільності людей – радянського народу». В його межах допускалася етнокультурна різноманітність. Водночас режим забезпечував умови для домінантності російської мови і культури, а також формування способу життя, що іменувався соціалістичним.

Той гігантський соціальний експеримент не був безуспішним. Пошлемося на висновки В. Козлова – автора загалом глибокої, хоча й не позбавленої ідеологічних деформацій змісту, книги про етнODEMOГРАФІЧНУ ситуацію в СРСР. У 1982 році він писав, що за радянських часів при проведенні переписів населення стала виникати проблема не тільки складності уточнення особою своєї «етнічної належності», «вибору однієї певної національності з того або іншого переліку національностей»; ця проблема, *«полягає в зменшенні самої потреби у такому виборі»*. Таке становище склалося в результаті... витіснення етнічної самосвідомості як такої почуттям належності до більш широкій спільноті людей – радянського народу» [18,с.298].

Як і в інших радянських республіках, в Україні, особливо на її Сході та Півдні, поряд з етнічною і національною, релігійною, цивілізаційною ідентичностями, а подекуди і на їхньому місці, у частини людей сформувалась ідентичність радянська – деетнізована, з російсько–культурним забарвленням. Ця ідентичність була в деяких проявах «децивілізованою», якщо її співвідносити з особливостями цивілізацій, виокремлюваних Тойнбі і Гантінгтоном. Водночас своїм суспільним змістом вона була частково зорієнтованою на європейські політичні, в тому числі громадянські цінності, хоча й деформовані їх російсько–марксистською інтерпретацією.

Однак уніфікуючий вплив новостворюваної радянської ідентичності не зміг здолати культурної, цивілізаційної багатоманітності поліетнічного

українського соціуму. Його етноцивілізаційна структура зберегла свою плюралістичність. Спільною особливістю її основних складників – західного, слов'яно–православного (євразійського?), ісламського (тюркського) і, можливо, деяких інших – є їхня пограничність, окраїнність, а також синкретизм, тобто включення в певне цивілізаційне поле невластивих йому чужорідних елементів і трансформація цього поля під їхнім впливом.

Цивілізаційні реалії не можуть ігноруватись, коли вивчається етнополітичне минуле, сучасне і майбутнє України. Серед ефективних інструментів такого вивчення – *діалектичний метод*. Особливо продуктивне його застосування в дослідженнях етнічних протиріч і конфліктів. Цей метод якнайкраще відповідає феноменологічній природі означених явищ етнополітичної взаємодії. Так, конфлікт є особливим виявом і формою існування феномена, означуваного терміном «суспільне протиріччя», Змістовне наповнення цього терміна визначає суть наукової категорії, яка належить до фундаментальних характеристик діалектичного метода пізнання. Застосування діалектичного метода у поєднанні з іншими підходами, у тому числі напрацьованими в рамках соціальної конфліктології, може бути плідним при вивченні імовірності української етнополітичної динаміки в напрямках, які, за С. Гантінгтоном, є вірогідним «завтра» всього людства. Це:

- посилення цивілізаційної самосвідомості і внутрішніх суперечностей з приводу цивілізаційної самоідентифікації;
- зростаючий вплив на суспільний розвиток культурного поділу між західним християнством, православ'ям та ісламом;
- більша частота, тривалість і запеклість конфліктів між окремими етнічними групами різних цивілізацій порівняно з конфліктами між групами, які належать до однієї цивілізації;
- розчленування держави через конфлікти народів (етносів) різної цивілізаційної ідентичності і цивілізаційних орієнтацій.

Серед пізнавальних конструктів високого рівня загальності – *порівняльний підхід*. Найбільш продуктивним є його застосування у двох взаємопов'язаних аспектах: горизонтальному (просторовому) і вертикальному (в історичному часі). Горизонтальний аспект є синхроністичним. Він передбачає з'ясування повторюваного і унікального в рівночасному розвитку відмінних етнічних феноменів, у тому числі етнічних груп і їх поведінки, зокрема, у контекстах їх впливів одна на одну. Вертикальний аспект – діахронний, він дозволяє простежити генетичні зв'язки певних явищ, дослідити їхні витoki, етапи, чинники і поступальність розвитку в історичному часі.

Отримані на засадах порівняльного підходу відомості мають не тільки самостійну значущість. Вони також утворюють інформаційний масив, необхідний для наступного його опрацювання методами *типологізації (класифікації)* досліджуваних явищ. Такий масив важливий також для вивчення етнополітики у параметрах *інституційного підходу*. Його суттю є вивчення етнополітичних процесів як двох типів інституцій: перший – пов'язані з етнічністю усталені поведінкові традиції, норми і цінності, другий – ті ж поведінкові регулятори, але в аспекті їх закріплення (інституціалізації) у вигляді законів та інших офіційних актів, організацій і установ і т.п.

Хай які підходи використовуються в дослідженнях етнополітики, в усіх випадках науковці не вивчають етнополітичні реалії і їх образи в людській свідомості як такі. Ці реалії і образи вивчаються на основі відомостей про них. Такі відомості отримують шляхом вивчення речових, зображальних та вербальних (в сенсі словесних – усних і писемних), статистичних джерел, у процесі проведення та аналізу результатів масових, експертних і фокус–групових опитувань, в ході спостереження етнополітичних ситуацій і процесів, здійснюваного дослідником – безпосереднім учасником, сучасником цих ситуацій і процесів. В останньому випадку застосовуються прийоми, що їх американські дослідники Дж. Мангейм і Р. Річ визначають як «опералізація» (збирання даних про обстежуване явище) та «інструменталізація» (уточнення дій, які треба зробити під час спостереження) [19,с.73].

Серед текстів, особливо важливих для етнополітичних досліджень, – нормативно–правові акти, програми, статuti та інші офіційні документи, що представляють відкриті позиції суб'єктів етнополітики, включно з тими, які не тільки прямо, а й опосередковано включені у відповідні відносини. До цих суб'єктів належать, зокрема, органи державної влади і місцевого самоврядування, політичні партії, неурядові організації (в тому числі національно–культурні товариства), їх посадові особи тощо. Повідомлення газет, радіо, телебачення, Інтернет–ресурсів про етнополітичні події містять інформацію, яка чи найчастіше використовується дослідниками. Такі повідомлення можуть мати як офіційне походження (з боку самих суб'єктів етнополітики), так і власне мас–медійне або інше – від сторони, що безпосередньо не включена у процеси, про які інформує.

Тому отримання максимально достовірного наукового знання вимагає від дослідника: а) неупередженого вивчення усієї доступної і потрібної інформації про досліджуване явище, б) з'ясування міри вірогідності, репрезентативності і повноти інформації, яку містять джерела, що використовуються, в) залучення джерел в обсязі, необхідному для отримання наукових фактів у сукупності, що забезпечує максимально можливу достовірність здобутого знання про реальні факти.

Реальні етнополітичні факти – це процеси, явища і події, що мали місце насправді, а також уявлення про них їх безпосередніх учасників і свідків. Такі реальні етнополітичні факти в термінології історичної науки називають «фактами–подіями», «історичним фактами», «фактами історії». В разі дотримання методологічних принципів наукового пошуку та опрацювання репрезентативної щодо реальних фактів інформації, яку містять так звані «факти–джерела», здобуваються «наукові факти» або ж «факти–знання» про події (явища), що насправді мали місце – про «історичні факти»: у випадку етнополітичних досліджень такими є реальні етнополітичні факти [20,с.76–89;21,с.73–75;22,с.45–71;23,с.185–222;24,с.61–90].

Відомості про реальні факти містяться в джерелах, що ризняться походженням, способами накопичення і збереження (кодування) інформації, а значить, і способами отримання цих відомостей з джерел та їх наступного опрацювання для формування наукового знання.

Керуючись підходами, напрацьованими історичною наукою, джерела інформації про етнополітику можна умовно поділити на два великі класи: одиничні і масові. «Класовою» ознакою перших є присутня в них унікальна інформація про досліджувані реальні факти. «Класовими» ознаками

других є повторюваність, порівняльна (відносна) типовість та однорідність інформації, що піддається статистичній обробці – ці відмітні ознаки масових джерел виокремлені й описані відомим українським джерелознавцем М. Варшавчиком [25,с.49–51]. Подібні підходи утверджуються і в західній науковій літературі, де цей клас інформаційних носіїв називають «серійними» (англ. *serial*) джерелами.

Інформація масових (серійних) джерел дозволяє з'ясувати за допомогою кількісних (переважно, математико–статистичних) методів [26;27] властиві реальним суспільним явищам однотипні, подібні і/або спільні ознаки і тенденції (тренди, закономірності). Так долаються вади підходу, названого «ілюстративним», коли за докази або аргументи беруться довільно взяті приклади. Натомість уможлиблюється виявлення сталих і повторюваних зв'язків та ознак в розвитковій реальних етнонаціональних процесів і явищ. Як масові (серійні) джерела вивчаються, зокрема, статистика (демографічна, етнодемографічна, економічна, електоральна та інша, що містить відомості про кількісні параметри якісних ознак відповідних суспільних ситуацій і процесів), документи, що мають стандартну форму (картки особового обліку, анкети, первинні матеріали переписів населення і т.п.) або не мають такої, але завдяки тому, що відображають типові ситуації і характеристики можуть бути приведені до єдиного формуляру (протоколи засідань державних і громадських інституцій, листи і звернення до офіційних та інших установ, матеріали преси та ін.) [28,с.47–53].

Відмітною особливістю роботи з масовими джерелами є можливість їх несучільного, вибіркового аналізу. Він здійснюється у випадках, коли необхідні для характеристики досліджуваного об'єкта типові, повторювані ознаки можна з'ясувати вивченням не всієї генеральної сукупності джерел, а їх частини. Здобута таким способом інформація обов'язково має бути репрезентативною для всього джерельного масиву. Це вимагає дотримання певних вимог і правил здійснення вибірки. Відповідні способи розроблені статистичною наукою (метод основного масиву, вибірка випадкова, вибірка типова, монографічний метод та ін.). Їх використання важливе також для з'ясування репрезентативності джерел у випадках так званих «природних вибірок», коли відома або збереглася тільки частина джерел з відомостями про досліджуване явище.

При обробці текстових джерел як масових (як такі вивчаються, зазвичай, періодичні пресові видання, інтернет–ресурси) застосовують метод *контент–аналізу* (від англ. *contents* – зміст, вміст). Він передбачає а) виділення в текстах досліджуваної періодики багатократно повторюваних якісних ознак, серед яких тематика, жанри, лексика, смисли і т.п., б) з'ясування кількісних показників такої повторюваності, в) обрахування математико–статистичними методами числових параметрів з'ясованої повторюваності (по суті – тенденцій інформаційного простору), г) якісно–змістовна інтерпретація отриманих результатів. Залежно від мети і завдань контент–аналізу першість може надаватися виокремленню в тексті характерних для нього понять і термінів як символів–інформантів для наступного з'ясування кількісних показників їх повторюваності. За іншою методикою в текстових джерелах вимірюються площі, які упродовж певного періоду відводяться на шпальтах видання для оприлюднення певних тем, ідей і смислів, а відтак з'ясовуються числові параметри обсягів і частоти подачі матеріалів відповідного змісту. Подібним чином можуть

вивчатися і змістовні особливості мовлення на радіо та телебаченні. В такому разі за одиницю кількісного вимірювання обирають або певні вербальні конструкти (символи–інформанти), або обсяги ефірного часу, що відводиться для поширення певних відомостей і смислів. Контент–аналіз дозволяє виявити, зокрема, політичні (в тому числі етнополітичні), ідеологічні, ціннісні та інші пріоритети і переваги, характерні для тих чи інших мас–медіа і їх власників – приватних осіб, політичних і громадських організацій, органів державної влади, самоврядування та ін.

При роботі з текстами дедалі частіше використовують *дискурс–аналіз* (від лат. *diskurs* – роздум) – сукупність методик і технік інтерпретації текстів і висловлювань як виявів певної мовної поведінки у конкретних суспільно–політичних, культурно–історичних, територіальних та інших умовах. Один з прикладів ефективного застосування цих методик до вивчення особливостей дискурсу української національної ідеї в регіональній пресі країни представлений на сторінках книги «Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне», а також описаний у монографії Л. Нагорної [29;30,с.193–239]. Ці видання привертають увагу ґрунтовністю проведеної дослідницької роботи. Водночас вони спонукають до роздумів з приводу параметрів коректності інтерпретацій результатів дискурс–аналізу. Результати, про які йдеться, цілком коректні, коли інтерпретуються в контекстах спільного і відмінного у змістовній наповненості регіональних пресових видань. Вони коректні і в аспекті з'ясування векторів впливу текстів, що публікуються, на формування особливостей регіональної і національної ідентичності населення територій, де аналізована преса поширюється. Однак виникають сумніви щодо коректності інтерпретації цих текстів як відображення специфіки самої ідентичності населення і його уявлень про національний ідеал. «... Газетні шпальти, – слушно акцентує Л. Нагорна, – надто специфічна трибуна для виявлення, а тим більше для аналізу суспільних настроїв. Аналітикам доводиться рахуватися з безліччю чинників, які впливають на умонастрої дописувачів і форму викладу їхніх думок у тій чи іншій газеті» [30,с.205–206]. Практика функціонування вітчизняних медіа дає багато свідчень тому, що серед «безлічі чинників», які впливають на пресовий контент, визначальними є позиція і політика редакції (редактора), часто пов'язана з позицією власників видань. Тож, вірогідніше, не «Русский блок» для пропаганди своїх ідей обрав газету «2000» [30,с.219], а редакція (редактор) цієї газети надав «Русському блоку» площі для пропаганди ідей, що збігаються з позицією редакції (редактора) і власника видання.

Серед методів роботи з текстами – кейс–стаді (від англ. *case* – випадок, пласка скринька для носіння паперів і *study* – вивчення, дослідження). Він полягає в дослідженні конкретних етнополітичних ситуацій (випадків) на основі поглибленого аналізу документа, що містить певні відомості про ці ситуації (випадки). Такий аналіз має концентруватися а) на змістові відповідного тексту, б) перевірі достовірності представленої у ньому відкритої інформації, в) передбачати з'ясування умов створення документа, інтересів і спонукальних мотивів автора – як тих, що прямо відображають його ідеологічну та іншу позицію і цілі (навмисна або відкрита інформація), так і тих, які він хотів би приховати (латентна інформація). Кейс–стаді допомагає краще зрозуміти специфіку певної етнополітичної ситуації на прикладі її конкретного епізоду.

Плідні можливості для вивчення тенденцій етнополітичної динаміки мають порівняльно прості у застосуванні методи описової статистики. Серед них – методи групування, які забезпечують поділ вихідної сукупності даних на групи за спільністю ознак у відповідності до завдань дослідження. Згруповані дані оформляються у вигляді таблиць і графіків. Побудовані за розробленими математичною статистикою правилами такі таблиці і графіки забезпечують аналіз структури і типів досліджуваних об'єктів, встановлення наявності зв'язків між ними і їх ознаками, а також тенденцій динаміки останніх. Вивчення такої динаміки у часі здійснюється на основі динамічного групування – подання статистичних даних як динамічних рядів, які дозволяють порівняти стан досліджуваного явища чи його окремих ознак (характеристик, властивостей) на певні моменти часу (приміром, коли з'ясовується етнічна структура населення станом на дати проведення переписів населення) або за періоди (рік, п'ять, десять років і т.п.).

Таблиці також формують інформаційну базу для обрахування узагальнюючих кількісних характеристик об'єкта дослідження або якогось його сегмента. Такими характеристиками можуть бути середні значення ознак, що вивчаються: наприклад, середньорічний темп збільшення або зменшення чисельності осіб певної національності упродовж певного тривалого періоду в країні загалом і/або в якомусь її регіоні.

Здобуття максимально повного і достовірного наукового знання про етнополітику не означає тотожності отриманих результатів з істиною, під якою, зазвичай, розуміють відповідність знання реаліям. Будь-який здобуток наукового пошуку є суб'єктивним через суб'єктивну складову природи використовуваних джерел як таких носіїв інформації, що за своїм змістом не можуть охоплювати всієї багатоманітності властивостей і зв'язків реальної дійсності, є її абстрагованим відображенням, створюються людьми, а отже – пов'язані з особистісними баченням, вибором і таке ін. [31, с.40–42; 32, с.43]. Дослідження завжди суб'єктивне парадигмами, теоретичними конструктами, методом і методиками, які розробляє і/або використовує науковець, його світоглядом, освітою і досвідом, зовнішніми впливами і багатьма іншими. Серед них, зокрема, – стереотипи в науці, які більшою або меншою мірою впливають на «психічний стан дослідника, коли він робить висновки, які не є результатом його власних досліджень, а які збігаються з продиктованими загальноприйнятими оцінками» [33, с.8]. Але й вільні від таких впливів висновки навряд чи можна вважати істинними. Власне, й сама істинність може і не вважатися обов'язковим критерієм або ознакою науковості будь-якого дослідження і його результатів. Тим більше, що критерії істинності зазнають змін з плином історичного часу [34, с.28–31]. Однак ці застереження жодним чином не звільняють науковців від обов'язку робити все можливе, щоб результати їх роботи давали якнайповніше знання про досліджувані явища і процеси та імовірні тенденції їх динаміки, сприяли оптимізації етнополітичних практик і суспільних відносин в цілому.

Список використаних джерел

1. Кун Т.С. Структура научных революций / Пер. с англ. И.З. Налетова // С:/WINDOWS/Temp/Rar\$EX70.781/kunts01/index.htm

2. Згуровский М.З., Панкратова М.Д. Системный анализ. Проблемы, методология, приложения. – К.: Наукова думка, 2005. – 745 с.
3. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ. – К.: МАУП, 2003. – 363 с.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986.
5. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1993.
6. Социальное познание: принципы, формы, функции. – К.: Наукова думка, 1993.
7. Майборода А.Н. Теория этнополитики в западном обществоведении: Структура и принципы исследования. – К.: Наукова думка, 1993.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавство / Відповід. ред. Ю. І. Римаренко. – К.: Генеза, Довіра, 1996.
9. Черняк Е.Б. Цивилиография: Наука о цивилизации. – М.: Международные отношения, 1996.
10. Бойченко І.В. Нелінійна соціальна філософія: цивілізація як монада історії // Філософські студії Київського університету. – Вип. 1. – К., 1995.
11. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ. – 2-е изд. – К.: Феникс, 2004. – 760 с.;
12. Кримський С.Б., Павленко Ю.В. Цивілізаційний розвиток людства. – К.: Фенікс, 2007. – 316 с.
13. Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. – К: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 632 с.
14. Рафальський О.О. Україна як цивілізаційний феномен. – К.: Бланк-Прес, 2010. – 256 с.
15. Тойнбі А.Дж. Постижение истории / Пер. с англ. – М.: Прогресс, Культура, 1996.
16. Гантігтон С. Зіткнення цивілізацій ? // Філософ. і соціолог. думка. – 1996. – № 1 – 2.
17. Михальченко М. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАН Украины, 2001.
18. Козлов В.И. Национальности в СССР: Этнодемографический обзор. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1982.
19. Мангейм Дж., Рич Р. Политология: методы исследования / Пер. с англ. – М.: Весь мир, 1997.
20. Варшавчик М.А. Вопросы логики исторического исследования и исторический источник // Вопросы истории. – 1968. – №10.
21. Варшавчик М.А. Факт // Джерелознавство історії України. Довідник. Проблеми едичійної та камеральної археографії: історія, теорія, методика / Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1998.
22. Барг М.А. Исторический факт: структура, форма, содержание // История СССР. – 1976. – №6.
23. Ракитов А.И. Историческое познание: Системно–гносеологический подход. – М.: Политиздат, 1982.
24. Левенець Ю.А. Теоретико–методологічні засади української суспільно–політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). – К.: Стилос, 2001.
25. Варшавчик М. Класифікація джерел // Джерелознавство історії України...
26. Славко Т.И. Математико–статистические методы в исторических исследованиях. – М.: Наука, 1981. – 159 с.

27. Количественные методы в исторических исследованиях. Учебное пособие. Под ред. И.Д. Ковальченко.– М.: Высшая школа, 1984. – 384 с.
28. Котигоренко В. Кліометрія – «вимірювання історії» // Спеціальні галузі історичної науки / Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1999.
29. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей. – К.: Світогляд, 2005. – 186 с.
30. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008.
31. Варшавчик М. Джерело історичне // Джерелознавство історії України...
32. Котигоренко В. Достовірність джерела // Там само.
33. Варшавчик М. Шлях історика // Спеціальні галузі історичної науки...
34. Кезин А.В. Научность: эталоны, идеалы, критерии. Критический анализ методологического редукционизма и плюрализма. – М.: Изд-во МГУ, 1985.

Котигоренко В.А. О научных подходах и методах этнополитических исследований

Представлена авторская версия системного изложения основных научных подходов и методов, используемых при изучении этнополитики.

Ключевые слова: *этнополитика, научная парадигма, системный подход, синергетика, антропология, этнология, бихевиоризм, цивилизация, сравнительный подход, количественные методы*

Kotygorenko, V. O. On scientific approaches and methods of ethnopolitical research

The work presents the author's version of system account of the main approaches and methods applied in ethnopolitical research.

Key words: *ethnopolitics, scientific paradigm, systems approach, synergetics, anthropology, ethnology, behaviorism, civilization, comparative approach, quantitative methods.*